

ক্ষেত্রভিত্তিক অনুশীলন

Field Work

পৰিবেশীয় সম্পদসমূহ পৰ্যবেক্ষণৰ উদ্দেশ্যে স্থানীয় অঞ্চলসমূহ
পৰিদৰ্শন

(Visit to A Local area to Document Environmental Assets)

স্থানীয় অঞ্চলসমূহৰ পৰিবেশীয় সম্পদসমূহ যেনে - নদী, অৰণ্য, ভূগড়ুমি, পৰ্বত-
পাহাৰ ইত্যাদি পৰিদৰ্শন কৰি সেই সম্পদৰাজীৰ গুৰুত্ব তথা সহজ মূল্যায়নৰ ওপৰত লক্ষ্য
ৰাখি পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা। গিছত এনে পৰ্যবেক্ষণ সমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পৰিবেশৰ
নানা দিশ সমূহৰ বিষয়ে প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰা। প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰোতে দৰকাৰ হোৱা
কিছুমান তথ্য আৰু গ্ৰহণ কৰিব লগা গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত এই পাঠ্যপুথিখনৰ 1-7 অধ্যায়ৰ
লিখনীত পোৱা যাব।

(ক) নদী পৰিবেশ সম্পৰ্কীয় অধ্যয়ন (Study of River Environment) : নদীৰ
পৰিবেশ সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে তলত উল্লেখ কৰা পৰ্যায় অনুসৰি তথ্য সংগ্ৰহ
কৰিব লাগে।

(১) স্থানীয় অঞ্চলসমূহত থকা বিভিন্ন নদী বা উপনদী সমূহৰ নাম, উৎপত্তিৰ মূল
উৎস, গতিপথ সম্পৰ্কীয় তথ্যৰে তালিকা এখন প্ৰস্তুত কৰা। নদীসমূহ ঋতুজ্ঞানিত নে সমগ্ৰ
বছৰ ধৰি প্ৰবাহমান তাৰ তথ্যও যোগাব কৰি তালিকাত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

(২) পানীৰ গুণগত মান পৰ্যবেক্ষণ :

(ক) নদীসমূহৰ জলধাৰা স্বচ্ছ নে মলিয়ন লক্ষ্য কৰা। স্বচ্ছ পানীত সূৰ্য্যৰ পোহৰ সহজে
নিৰ্গমন কৰিব পাৰে। ফলত সেউজীয়া জলজ উদ্ভিদ আৰু আন প্ৰাথমিক উৎপাদক সমূহৰ
সংখ্যা বেছি হয়। বিশ্লেষণ কৰি লিখা। আনহাতে নদীৰ পানী যদি মলিয়ন হয় ই প্ৰাথমিক
উৎপাদক সমূহৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। নদীৰ প্ৰত্যাশিত উৎপাদনশীলতা সূৰ্য্যৰ পোহৰৰ
অবিহনে কেনেদৰে প্ৰভাৱিত হয় সেই সম্পৰ্কে নিজে বিশ্লেষণ কৰি প্ৰতিবেদন লিখা।
লগতে জনৰাশি প্ৰদূষণৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব।

(খ) নদীসমূহৰ উষ্ণতা থাৰ্ম'মিটাৰ বা থাৰ্ম'প্ৰ'বৰ দ্বাৰা নিৰ্ণয় কৰা। বায়ুৰ উষ্ণতাৰ লগত ইয়াৰ
তুলনা কৰা। যিবিলাক নদীৰ উষ্ণতা বায়ুৰ তুলনাতকৈ যথেষ্ট বেছি সেই নদীসমূহৰ জলজ সম্পদৰাজি
ওপৰত এই উষ্ণতাই কি প্ৰভাৱ পেলাইছে তাক প্ৰতিবেদনত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

(গ) PH পেপাৰৰ সহায়ত নদীৰ পানীৰ PH নিৰ্ণয় কৰা। সাধাৰণ অৱস্থাত নদীৰ
পানীৰ PH-6.5 ৰ পৰা 8.5 ৰ ভিতৰত থাকে। ইয়াতকৈ বেছি হলে নদীৰ পানী ক্ষাৰযুক্ত
আৰু আনহাতে কম হ'লে এচিডযুক্ত বুলি জানিব পৰা যায়। ক্ষাৰযুক্ত পানীয়ে প্ৰদূষণ আৰু
এচিডযুক্ত পানীয়ে উদ্যোগজনিত প্ৰদূষণ হোৱা সূচায়। স্থানীয় নদী সমূহত এনে ধৰণৰ
প্ৰদূষণ হৈছে নেকি উল্লেখ কৰা।

(৩) জলচৰ জীৱসমূহৰ পৰ্যবেক্ষণ :

(ক) বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ জলজীৱ সমূহ চিনাক্তকৰণ কৰি সিহঁতৰ নাম আৰু চৰিত্ৰ সমূহেৰে
সৈতে তালিকা প্ৰস্তুত কৰা।

(খ) নদীসমূহত লক্ষ্য কৰা খাদ্যজালিকা সমূহৰ চিত্ৰ অংকন কৰা।

(৪) জলৰাশিৰ ব্যৱহাৰ : নদীসমূহৰ পানী কি কি কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাৰ তালিকা
প্ৰস্তুত কৰা।

(৫) মানুহৰ কাৰ্যকলাপ : এই নদী উপনদী সমূহ মানুহৰ কাৰ্য্য কলাপৰ দ্বাৰা কিদৰে
প্ৰভাৱিত হৈছে উল্লেখ কৰা। এই নদী সমূহৰ প্ৰদূষণৰ ফলত জীৱৰ কি ধৰণৰ সমস্যা হৈছে
তাৰ কোনো তথ্য পালে প্ৰতিবেদনত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

(খ) বনাঞ্চল সম্পৰ্কে অধ্যয়ন (Study of forest)

(১) স্থানীয় বনাঞ্চল সমূহৰ নাম আৰু প্ৰকৃতি (পৰ্ণপাতী, বৰ্ষাৰণ্য, ক্ৰান্তীয় অৰণ্য
ইত্যাদি) উল্লেখ কৰা। এই বনাঞ্চল সমূহ কোনো ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান বা সংৰক্ষিত বনাঞ্চল বা
সাধাৰণ বনভূমিৰ অংশ নেকি তাক নিৰ্ণয় কৰা।

(২) বনাঞ্চল গঠন : বনাঞ্চল সমূহৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য সমূহ প্ৰতিবেদনত লিপিবদ্ধ কৰা।
উদাহৰণ স্বৰূপে বনাঞ্চল সমূহ কি ধৰণৰ গছেৰে গঠিত, গভীৰ অৰণ্য নে ধ্বংসপ্ৰাপ্ত,
উদ্ভিদসমূহ এটা স্তৰত নে বিভিন্ন স্তৰত সজ্জিত ইত্যাদি।

(৩) অৰ্থনৈতিক গুৰুত্ব : বনাঞ্চলৰ বিভিন্ন অৰ্থনৈতিক বা ঘৰুৱা ব্যৱহাৰ সমূহ বিচাৰি
উলিয়াই তালিকাভুক্ত কৰা।

(৪) পৰিবেশীয় উপযোগিতা : বনাঞ্চলৰ বিভিন্ন পৰিবেশীয় উপযোগিতা (উষ্ণতা,
আৰ্দ্ৰতা, বায়ুমণ্ডলৰ পৰিচ্ছন্নতা) সমূহ চিনাক্ত কৰি সেইবোৰ পৰিবেশ বিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰ
পৰা পৰ্য্যবেক্ষণ কৰা আৰু প্ৰতিবেদনত লিপিবদ্ধ কৰা।

(৫) জীৱৰ তালিকা : বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ অৰণ্যত বাস কৰা জীৱৰ চিনাক্তকৰণ কৰি সিহঁতৰ
নাম আৰু চৰিত্ৰ সমূহেৰে সৈতে তালিকা প্ৰস্তুত কৰা।

মানুহৰ প্ৰভাৱ : অৰণ্যৰ ওপৰত পৰা মানুহৰ প্ৰভাৱ সমূহ ভালদৰে পৰ্য্যবেক্ষণ কৰা।
বনাঞ্চলত বননকাৰ্য্য, বনাঞ্চল উচ্ছেদকৰণ, জলবান্ধ নিৰ্মাণ, চৰণীয়া ভূমি হিচাবে ব্যৱহাৰ,
কাঠ-বাঁহ আহৰণ আদি কাৰ্য্য সংঘটিত হৈছে নেকি নিৰীক্ষণ কৰি তাৰ প্ৰভাৱসমূহৰ ওপৰতো
আলোকপাত কৰা।

(গ) ভূগড়ুমি সম্পৰ্কে অধ্যয়ন (Study of grassland) :

(১) স্থানীয় ভূগড়ুমি সমূহ পৰ্যবেক্ষণ কৰি সেই সমূহৰ নাম আৰু প্ৰকৃতি নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা।
ভূগড়ুমি সমূহ ঋতুজ্ঞানিত নে গোটেই বছৰ জুৰি থকা সেইটো নিশ্চিত কৰা। এই ভূগড়ুমি সমূহ একক
প্ৰজাতি নে বিভিন্ন প্ৰজাতিৰ তৃণেৰে ভৰা তাক লক্ষ্য কৰি লিপিবদ্ধ কৰা।

(২) ভূগড়ুমিৰ বৈশিষ্ট্য :

(ক) ভূগড়ুমিত যথেষ্ট পৰিমাণে বৃদ্ধি পোৱা ঘাঁহ বন নাইবা উদ্ভিদ সমূহৰ চিনাক্তকৰণ
কৰি তালিকাভুক্ত কৰা। এই ভূগড়ুমি সমূহ কাইটীয়া আৰু টান নে কোমল আৰু সেউজীয়া
হয়নে লক্ষ্য কৰা।

খ) উদ্ভিদ সমূহৰ শিপাবোৰ লক্ষ্য কৰা। এই শিপাবোৰ চুলি সদৃশ এক গুচ্ছ নে এডাল দীঘল শিপা নে ৰাইয'ম প্ৰকৃতিৰ ?

(৩) চৰণীয়া আৰু অতিমাত্ৰা চৰণীয়া ভূমি : তৃণভূমি সমূহ চৰণীয়া ভূমি হিচাপে ব্যৱহাৰ হৈছে নেকি লক্ষ্য কৰা। যদি হৈছে চৰণীয়া ভূমি হিচাপে নে অতিমাত্ৰা চৰণীয়া ভূমি হিচাপে ব্যৱহাৰ হৈছে তাক ভালদৰে পৰ্য্যবেক্ষণ কৰা আৰু প্ৰতিবেদনত লিপিবদ্ধ কৰা। চৰণীয়া ভূমিয়ে তৃণভূমিৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰে কিন্তু অতিমাত্ৰা চৰণীয়া ভূমিয়ে উৎপাদনশীলতাত কিছুমান কুপ্ৰভাৱ পেলায়।

(৪) ব্যৱহাৰ : তৃণভূমি অঞ্চলবোৰ কি ধৰণে ব্যৱহাৰ হৈছে লক্ষ্য কৰি প্ৰতিবেদনত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

পাহাৰীয়া পৰ্বত অঞ্চলৰ অধ্যয়ন (Study of Mountain / Hilly area)

(১) স্থানীয় পৰ্বত পাহাৰ বা পাহাৰীয়া অঞ্চলৰ নামৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰা। অঞ্চলটোৰ বাৰ্ষিক গড় বৃষ্টিপাত আৰু উষ্ণতাৰ মান নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা।

(২) উদ্ভিদৰ স্থিতি : পাহাৰীয়া অঞ্চলটো টকলা নে গছ-গছনিৰে ভৰা লক্ষ্য কৰা। যথেষ্ট পৰিমাণে পোৱা গছনাইবা উদ্ভিদসমূহৰ চিনাক্তকৰণ কৰি তালিকাভুক্ত কৰা। স্থানীয় মানুহৰ দ্বাৰা এই উদ্ভিদসমূহৰ ব্যৱহাৰৰ জ্ঞান লোৱা।

(৩) ভূমিস্থলন : এই অঞ্চলটোত অতীতত নাইবা বৰ্ত্তমানে কোনো ভূমিস্থলন হৈছে নেকি পৰ্য্যবেক্ষণ কৰা। যদি হৈছে, এই ভূমিস্থলনে পাহাৰৰ অৰণ্য অঞ্চলত কিদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছে তাক অধ্যয়ন কৰি প্ৰতিবেদনত লিপিবদ্ধ কৰা। এই ক্ষেত্ৰত স্থানীয় মানুহৰ সহায়ৰ প্ৰয়োজন হ'ব পাৰে।

(৪) নিজৰা বা নদীৰ অৱস্থান : পাহাৰ খনৰ কোনো অঞ্চলৰ পৰা নিজৰা বা নদীৰ উৎপত্তি হৈছে নেকি লক্ষ্য কৰা। এই অৱস্থিতিয়ে প্ৰকৃতিত কিদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছে অধ্যয়ন কৰা। জলস্ৰেণী সমূহৰ সংৰক্ষণৰ কিবা ব্যৱস্থা হাতত লৈছে নেকি সেইটো নিশ্চিত হোৱা।

(৫) কৃষিকাৰ্য্য : পাহাৰত কোনো ধৰণৰ কৃষি কাৰ্য্য নাইবা গছৰোপন আঁচনি হাতত লৈছে নেকি? লৈছে যদি কি ধৰণৰ কৃষিকাৰ্য্যৰ বাবে আগবাঢ়িছে, জলসিঞ্চনৰ ব্যৱস্থা কি ধৰণৰ আৰু এই কৃষিকাৰ্য্যই কেনেধৰণেৰে সহায় কৰিব বিতংকৈ লিপিবদ্ধ কৰা।

(৬) মানৱসৃষ্ট কাৰ্য্যৱলী : অঞ্চলটো মানৱসৃষ্ট কাৰ্য্যৱলী (যেনে - খেতি-বাতি, জলবিদ্যুৎ প্ৰকল্প সংস্থাপন, খনন কাৰ্য্য, পৰ্য্যটকৰ আগমন ইত্যাদি) ৰ দ্বাৰা কিদৰে প্ৰভাৱিত হৈছে উপলব্ধ কৰা আৰু অদূৰ ভৱিষ্যতে হ'ব পৰা সম্ভাৱ্য প্ৰভাৱসমূহৰ সম্পৰ্কে মতামত প্ৰকাশ কৰা।

স্থানীয় প্ৰদূষিত অঞ্চল পৰিদৰ্শন (Visit to a local polluted site)

নগৰীকৰণ আৰু উদ্যোগ প্ৰতিস্থাপনৰ দৰে মানুহৰ কেতবোৰ কৰ্মই পৰিবেশ দূষিতকৰণত যথেষ্ট পৰিমাণে সহায় কৰে। কৃষিকাৰ্য্যৰ দ্বাৰাও মাটিৰ গুণাগুণ যথেষ্ট পৰিমাণে হ্ৰাস পাবলৈ ধৰে। কাৰণ এই কৃষিকাৰ্য্যত নানা ধৰণৰ কীটনাশক দ্ৰব্য ব্যৱহাৰ কৰা হয়। তাৰোপৰি জল অৱবোধকৰণ আৰু লৱণযুক্ত ভূমিয়েও সমস্যাত সৃষ্টি কৰে। এই সম্পৰ্কে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান

আহৰণ কৰিবলৈ হ'লে কোনো স্থানীয় উদ্যোগ প্ৰধান অঞ্চল আৰু প্ৰদূষণজনিত ভূমি পৰিদৰ্শন কৰি প্ৰতিবেদন যুগুত কৰা।

(ক) প্ৰদূষণজনিত উদ্যোগ প্ৰধান অঞ্চল : (১) পৰিদৰ্শন কৰা অঞ্চলৰ উদ্যোগসমূহৰ নাম, প্ৰতিষ্ঠাৰ সময়, ক্ষমতা, উৎপাদকৰ প্ৰকাৰ আৰু আৱৰ্জিত প্ৰদূষণকৰ ধৰণ ইত্যাদি তথ্য আহৰণ কৰি তালিকাভুক্ত কৰা।

(২) প্ৰদূষণজনিত সমস্যা : উদ্যোগসমূহৰ ধোৱা ওলোৱা চিমনীবোৰ লক্ষ্য কৰা। এই চিমনীৰ সহায়ত কি কি দূষিত গেচ বৰ্জিত হয় তাৰ তথ্য আহৰণ কৰা। বতাহে এই দূষিত গেচবোৰ মানুহৰ বসতি অঞ্চলৰ পিনে নিচে নেকি ভালকৈ পৰ্য্যবেক্ষণ কৰি লিপিবদ্ধ কৰা। উদ্যোগবোৰৰ চাৰিওপিনে নতুবা বাহিৰত আৱৰ্জনা স্থপিকৃত হৈ আছে যদি কি ধৰণৰ আৱৰ্জনা লক্ষ্য কৰা। তাৰোপৰি এই অঞ্চলবোৰৰ চাৰিওকাষে কোনো গছ বা উদ্ভিদৰ উপস্থিতি লক্ষ্য কৰিলে সেই সম্পৰ্কে তথ্য আহৰণ কৰি প্ৰতিবেদনত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

উদ্যোগসমূহত চাইক্ৰন, ইলেকট্ৰষ্টেটিক যন্ত্ৰ, স্ক্ৰাবাৰ আদি ব্যৱহাৰ কৰি প্ৰদূষিত বায়ু পৰিষ্কাৰ কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে নেকি লক্ষ্য কৰা। যদি আছে যন্ত্ৰবোৰৰ কাৰ্য্যপ্ৰণালী উদ্যোগত কাম কৰা মানুহৰ পৰা শিকি লোৱা।

(৩) সেউজ অঞ্চল : উদ্যোগসমূহৰ চাৰিওপিনে কোনো সেউজ অঞ্চল (Green belt) ৰ উপস্থিতি লক্ষ্য কৰা। বৰ্ত্তমান ডাঙৰ উদ্যোগৰ চাৰিওপিনে সেউজীয়া বৃক্ষ ৰোপন কৰাটো বাধ্যতামূলক কৰা হৈছে। কাৰণ সেউজীয়া গছৰ ডাঙৰ পাতবোৰে নানা ধৰণৰ প্ৰদূষক বায়ুমণ্ডলৰ পৰা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। তাৰোপৰি এই পাতবোৰে যথেষ্ট পৰিমাণে অক্সিজেন বৰ্জিত কৰি বায়ুমণ্ডল বিশুদ্ধ কৰি ৰাখে। গছৰ সেউজীয়া পাতে শব্দ প্ৰদূষণো কমাব পাৰে।

(৪) স্বাস্থ্য জনিত : স্থানীয় মানুহৰ সহায় লৈ এই উদ্যোগ প্ৰধান অঞ্চলসমূহৰ বাসিন্দা সকলৰ স্বাস্থ্য জনিত দিশ অধ্যয়ন কৰা। উদ্যোগসমূহৰ পৰা নিৰ্গত হোৱা বিৰাক্ত গেছ, অপদ্ৰব্য, আৱৰ্জনা, ধোৱা আদিৰ দ্বাৰা স্থানীয় লোকসকল কেনেদৰে ক্ষতিগ্ৰস্থ হৈছে এই সম্পৰ্কে তথ্য আহৰণ কৰি লিপিবদ্ধ কৰা।

(খ) জল অৱবোধকৰণ আৰু লৱণযুক্ত ভূমি : (১) স্থানীয় কৃষিভূমি সমূহ জল অৱবোধকৰণ (water logged) আৰু লৱণযুক্ত ভূমি (saline land) সমস্যাত পৰিছে নেকি পৰ্য্যবেক্ষণ কৰা। কোনো এটা অঞ্চলত অনবৰতে পানী জমা হৈ থাকিলে তাক জল অৱবোধকৰণ বুলি কোৱা হয়। স্থানীয় কৃষকসকলৰ পৰা এই সমস্যা দুটাৰ ঐতিহ্য সম্পৰ্কীয় তথ্য সংগ্ৰহ কৰা। এই কৃষিভূমি সমূহত জলসিঞ্চনৰ ব্যৱস্থা কেনেকুৱা ধৰণৰ আৰু কেতিয়াৰ পৰা আৰম্ভ কৰা হৈছে তাৰ সবিশেষ জ্ঞান লোৱা। এই জাতীয় কৃষি ভূমিৰ মাটি শস্য কৰাৰ বাবে উপযোগী হয়নে নহয় তাক নিশ্চিতকৰণ কৰা।

(২) লৱণযুক্ত মাটি : লৱণযুক্ত মাটি পৰীক্ষা কৰিবলৈ হ'লে 10 গ্ৰাম মাটি এটা বিকাৰত লৈ 20 মিঃ লিঃ পানীত দ্ৰবীভূত কৰা। এতিয়া EC (Electrical conductivity) প্ৰ'ব এখন এই বিকাৰত ডুবাই মাটিখিনি লৱণযুক্ত হয়নে নহয় পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। লৱণযুক্ত মাটিৰ $EC > 4 \text{ ds/m}$ । যদি মাটি লৱণাক্ত হয় তেনেহলে EC ৰ মান 4 তকৈ বেছি হ'ব। EC ৰ মান 20-40 ds/m হলে সেই মাটিত কোনো উদ্ভিদ নজন্মে। লৱণযুক্ত ভূমিৰ

অনুকূল শস্য থাকিলে সেই শস্যৰ নাম তালিকাভুক্ত কৰা।

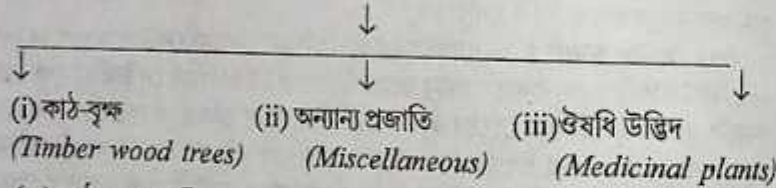
(৩) নিৰাময়ৰ ব্যৱস্থা : ওপৰোক্ত সমস্যা দুটাত পৰা স্থানীয় কৃষকসকলে নিৰাময়ৰ বাবে কেনেধৰণৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে এই সম্পৰ্কীয় টোকা প্ৰস্তুত কৰি 'সমাধানৰ বাবে নিজৰ পৰামৰ্শ দাঙি ধৰা।

সাধাৰণ উদ্ভিদ, কীট-পতঙ্গ আৰু চৰাই-চিৰিকতিৰ ওপৰত অধ্যয়ন
(Study of common plants, insects and birds)

স্থানীয়ভাৱে উপলব্ধ বিভিন্ন ধৰণৰ উদ্ভিদ, কীট-পতঙ্গ, চৰাই-চিৰিকতি, জীৱ-জন্তু আদিয়েই হ'ল জৈৱ-বৈচিত্ৰতাৰ মূল কাৰক। সেয়েহে ইহঁতৰ উপযুক্ত অধ্যয়ন পাৰিপাৰ্শ্বিকতা বৰ্দ্ধান ক্ষেত্ৰত অতি প্ৰয়োজন।

(ক) উদ্ভিদ : স্থানীয় অঞ্চলত পোৱা বিভিন্ন উদ্ভিদ প্ৰজাতি যেনে— গছ, জোপোহা, বন আদিৰ নামবোৰ তালিকাভুক্ত কৰা। এই উদ্ভিদসমূহ নিম্নোক্ত তালিকাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অধ্যয়ন কৰিব পৰা যায়।

উদ্ভিদ (Plants)

(১) কাঠ বৃক্ষ : স্থানীয় অঞ্চলত পোৱা গছ সমূহৰ নাম (যিবোৰ গছৰ পৰা কাঠ পোৱা যায়) তালিকাভুক্ত কৰা আৰু সিহঁতৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে লিখা।

(২) অন্যান্য প্ৰজাতি : বিভিন্ন উপজাত সামগ্ৰী যেনে - আঠা, ৰবৰ, ৰং, সূতা, বেচিন, টেনিন, আদি প্ৰস্তুত কৰা গছ সমূহ চিনাক্ত কৰি সিহঁতৰ নাম প্ৰতিবেদনত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

(৩) ঔষধি উদ্ভিদ : স্থানীয় মানুহখিনিৰ দ্বাৰা ঔষধি জাতীয় গছবোৰ চিনাক্তকৰণ কৰি সিহঁতৰ নামবোৰ তালিকাভুক্ত কৰা।

(খ) কীট-পতঙ্গ : স্থানীয় অঞ্চলত পোৱা পোক পতঙ্গবোৰ চিনাক্তকৰণ কৰি সিহঁতক তলত দিয়া ধৰণে শ্ৰেণীবিভাজন কৰি তালিতাত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা।

(১) মানুহ বা অন্য পশুৰ ৰোগৰ বীজাণুবাহক কীট পতঙ্গ

(২) শস্যৰ অনিষ্টকাৰী কীট

(৩) পৰাগযোগ ঘটোৱা কীট-পতঙ্গ।

(গ) স্থানীয় অঞ্চলৰ কিছুমান সাধাৰণ চৰাইৰ নাম তালিকাভুক্ত কৰা। ইয়াৰে কোনবোৰ আমাৰ উপকাৰী আৰু কোনবোৰ শস্যৰ অনিষ্টকাৰী চৰাই নিৰ্ণয় কৰা। চৰাইবোৰ তৃণভোজী, মাংসভোজী, শাৰীৰিক গঠন আদিৰ ভিত্তিত পৃথকীকৰণ কৰা।